

dolgozatunk elején is hangoztatott álláspontunk, hogy a történelem *tárgyi természetében*, szellemtudományi sajátosságában rejlik a *nevelő-egyénség elsőbbsége* a tankönyv- s a segédeszközökkel szemben. A tanuló-csztály a holt betűk mondanivalóját egyénenként más-más módon fogja fel s a *tanár összetartó tevékenységére* van szükség, hogy a vélemények sokszor összehangtalan koncertjében a legművészibb vezérszólamot emelje ki s ezáltal a forrongó ifjú lélek töréseit az *ő történetileg indokoltabb világnézetéhez hangolhassa.*

Wagner Ferenc.

GYAKORLATI PEDAGÓGIA

Magyar nyelv.

Lévay József: Mikes.

A rímek elhelyezése a versszakban.

Tanítás a polg. isk. III. osztályában.

Óravázlat.

I. Számonkérés.

1. Írásbeli: A tél szomorúsága.

2. Petőfi: Odanézzetek! Babits: Egy szomorú vers. A rím és fajai.

II. Ráhangolás.

II. Rákóczi Ferenc. A bujdosók Rodostóban. Mikes.

III. Célkitűzés.

A bujdosó Mikes sorsa Lévay József: „Mikes“ c. költeményében.

IV. Tárgyalás.

1. *A költemény bemutatása.*

2. *Másodszori olvastatás és rövid megbeszélés részegységek szerint:*

a) 1. versszak: a bujdosó egyedül él Törökországban.

b) 2—4. versszak: gyötrelmes honvágya.

c) 5. versszak: török földön szabadon élhet.

d) 6. versszak: továbbra is egyedül hallgatja a tenger mormolását.

3. *A költemény gondolatmenete, szerkezete.*

4. *A költemény előadásmódja, stílusa.*

5. *A költemény rímelve.*

6. A rímek elhelyezése.

Páros-, kereszt-, fél-, ölelkező-, visszatérő- és ráütő rím.
V. Összefoglalás.

Házi írásbeli feladat: Amikor legtovább távol voltam szüleimtől; Amikor nagy betegség volt családjamban.

Tanítás.

I. Számönkérés.

1. Mi volt a házi írásbeli feladat, D.? (A tél szomorúsága.)
[A füzetek megtekintése.] Vizsgáljuk meg K. dolgozatát!

A tél szomorúsága.

A meleg szobában ülök, és elmerengve nézek az utcára. Sűrű pelyhekben hull a hó. Hideg van.

Az utcán fagyosképű emberek imbolyognak. Egy rongyosruhájú, szenvedő asszony vonszol maga után két kis didergő gyermeket. Szánakozva néznek utánuk. Szegények! de sokat szenvedhetnek a könyörtelen télben! A város csenevész fáin kopott tollú verebek gunyasztanak, és néha le is potytyan közülük egy-egy a fehér útra. Ha akadnak is emberek, akik ételhulladékot szórnak ablakuk párkányára, ez mégis keveset jelent a szegény madaraknak. Képzetelem a mezőre, pusztára, erdőre száguld. Mindenfelé pihen a természet. A mezőkön fekete varjak kóborolnak. A mezei vadak meghúzódnak a bokrok alatt. Az erdő is alszik. Olykor-olykor megroppan egy-egy ág, mintha a hermelinbe öltözött faóriások csontjaikat ropogtatnák. Némelyik bokor tövises csontváza mögül prédára leső éhes vad lázas szeme villan ...

A tél embernek, állatnak ádáz ellensége.

(K. I.)

Ki kíván hozzászólni? (K. dolgozatát minden tekintetben szépnek találom. Különösen a szerkezete ragadta meg figyelmemet. A bevezetésben arról ír, hogy a meleg szobából elmerengve néz a havas utcára. A tárgyalásban ügyes sorrendben beszél az emberekről, azután a verebekről, és végül az erdőmező téli életéről. Helyes gondolattal fejezi be fogalmazványát: a tél az emberek és állatok ellensége.) Mit szóltok a dolgozat stílusához? (A szép stílus kellékeit is felhasználja: szép szóképeket alkalmaz s ezek szemléletessé teszik az előadást.) Említetek néhány szóképet! (*Az erdő alszik* = megszemélyesítés; *Az erdő fái csontjaikat ropogtatják* = megszemélyesítés; *A puszta bokor olyan, mint a csontváz* = hasonlat; stb.) K. munkájával meg lehetünk elégedve.

2. Mivel foglalkoztunk a múlt órán, Z.? (Petőfi: „Odanézetek!” — és Babits: „Egy szomorú vers” című költeményével, megismerkedtünk a rímmel s a rím fajaival.) Miről szól a Petőfi-vers, P.? (A fergeteg százados tölgyeket szakít ki a bérc kebeléből, de az emberi szívből nem tudja a bánatot kitépni.) Miről szól Babits verse, D.? (A költő azon panaszkodik, hogy

nincsen barátja.) Mit figyeltünk meg ezekben a versekben? (A rímet.) Mit kell a rímről tudni, E.? (A rím a hangok szabályos összecsengése. Fokozza a vers dallamosságát. Van mássalhangzós-, magánhangzós- és tiszta rím. A mássalhangzós rím a szókezdő mássalhangzók ismétlődése. Ilyen pl. Babitsnak „Egy szomorú vers” című költeményében: *Barangoló borongó, ki bamba bűn borong, borzongó bús bolyongó, baráttalan bolond.* Ez a rím legrégebbi faja. Közmondásainkban is előfordul, pl.: *Vak vezet világtalant; Hátán háza, kebelén kenyere.* A magánhangzós rím a magánhangzók összecsengése a sorok végén; pl. Tompának „A gólyához” című költeményében: *Megenyhült a lég, vidul a határ, S te újra itt vagy, jó gólyamadár!* A tiszta rímben a magán- és mássalhangzók is megegyeznek; pl.: *Az ócska fészket megigazgatod, Hogy ott kikölthessd pelyhes magzatod.*)

II. Ráhangolás.

Kinek az emlékét hirdeti a Gizella-téri gyönyörű lovaszobor? (II. Rákóczi Ferencét.) Mivel érdemelte ki az utókor hódolatát, F.? (A több mint 200 évvel ezelőtt lezajlott dicsőséges kuruc szabadságharc vezérlő fejedelme volt.) Petőfi így kiált fel egyik lelkes költeményében: *Hazánk szentje, szabadság vezére, sötét éjben fényes csillagunk!* Valóban vezérlő csillagunk ő a trianoni éjtszakában. Nagyszabású szobra a tettekben megnyilatkozó, önzetlen, áldozatra kész hazaszeretetre és kötelességteljesítésre figyelmezteti a város minden polgárát. Jól tudjátok, hogy a nagy túlerővel, s a jól fölszerelt és kiképzett ellenséggel szemben a kurucok lelkesedése kevésnek bizonyult. Veszedelmes járvány is pusztította a magyar táborokat. Ilyen körülmények között nem volt más választás, mint a küzdelem befejezése. De Rákóczi szabadságharca nem volt hiábavaló. A király elismerte az ország függetlenségét, ígéretet tett a sérelmek orvoslására, s bűnbocsánatot ígért mindenkinek, aki hűségére tér. Rákóczi elfogadta-e a feltételeket, M.? (Elvei mellett híven kitartott, ezért nem fogadta el a békefeltételeket, hanem elhagyta az országot, s a török szultán meghívására Rodostóban telepedett meg. Ott élt haláláig. Később hazahozták hamvait, s a kassai székesegyházban helyezték örök nyugalomra. Ott várja a magyar feltámadást.) Mutasd meg Rodostót, S! (— Itt van Rodostó látképe. [A kép bemutatása.] Rákóczit hűséges emberei is követték az önkéntes száműzetésbe. Egész utcát foglaltak el Rodostóban, s ezt ma is Magyar-utcának hívják. Rákóczi kísérete között kitűnt a fejedelem kamarása, Mikes Kelemen. Itt az arcképe! [A kép bemutatása.] Illő, hogy közelebbről ismerkedjünk meg nemes egyéniségével. Erdély egyik kis falujában, Zágónban született [térkép] székely nemes családból. 17 éves korában Rákóczi udvarába került, s többé nem hagyta el a fejedelmet. A fejedelem iránti hűséges ragaszkó-

dása mellett kitűnt mint író is. Legértékesebb könyve „Törökországi levelei“. A saját szórakoztatására írt több mint 200 levélben megelevenedik a rodostói bujdosók élete. Itt a kézírása! [Bemutató.] Tanulmányaink folyamán még meg fogunk ismerkedni néhány levelével. A fejedelem halála után a hontalanság gyötrelmes évei következtek. 50 évi száműzetés után utolsónak halt meg a bujdosók közül.

III. Célkitűzés.

Ez a különös élet megragadta egyik kedves költőnk, Lévay József képzeletét (az osztály: „Szüretünk“), szívvel-lélekkel elmélyedt a rokonszenves bujdosó sorsában, s Mikes mélabúját, sóhajtásait, vágyait és gyötrelmes hontalanságát szívbemarkoló művészzel szóltattatta meg. A költemény címe: „Mikes“. Megtalálható könyvünk . . . lapján.

IV. Tárgyalás.

1. A költemény bemutatása.

Mikes.

1. Egyedül hallgatom tenger mormolását,

Tenger habja felett futó szél zúgását,

Egyedül, egyedül,

A bujdosók közül

Nagy Törökországban! ...

Ífacsak itt nem lebeg sírjában nyugovó

Rákóczinak lelke, az eget csapkodó

Tenger haragjában!

2. Peregnek a fákról az őszi levelek,

Kit erre, kit arra kergetnek a szelek,

Más vidékre száll a

Csevegő madárka

Nagy Törökországból ...

Hát én merre menjek, hát én merre szálljak,

Melyik szegletébe e szóles világnak

Idegen hazámból?

3. Zágon felé mutat egy halovány csillag,

Hol a bércek fején hókorona csillog,

S a bércek aljában

Tavaszi pompában

Virágok feselnék ...

Erdély felé mutat, hol minden virágon

Tarka pillangóként első ifjúságom

Emléki röpködnek.

4. Ah, mért nem szállhatok hozzád, szülőföldem,

Mikor minden bokrod régi simerősem?

Mért vagy szolgaságban,
Gyászos rabigában
Oly hosszú időkig!
Ha feléd indulok, lelkem visszatartja
Az édes szabadság bűvös-bájos karja,
Vissza mind a sírig.

5. Itt eszem kenyerét a török császárnak,
Ablakomra titkos poroszlók nem járnak,
Éjjeli sötétben
Hallgatni beszédem
Beárulás végett ...
Magános fa vagyok, melyre villám szakad,
Melyet vihar tördel, de legalább szabad
Levegővel élhet.

6. Egyedül hallgatom tenger mormolását,
Tenger habja felett futó szél zúgását.
Egyedül — egyedül
A bujdosók közül
Nagy Törökországban!
Körülöttem lebeg sírjában nyugovó
Rákóczinak lelke, az eget csapkodó
Tenger haragjában.

2. Másodszeri olvastatás és megbeszélés részegységek szerint.

Az író művészi tolla alatt megelevenedik Mikes Kelemen alakja. Szinte látjuk a morajló tenger partján a hontalanság fájdalmaiban vergődő bujdosót; úgy rémlik, mintha elhagyatottságáról, hazavágyódásáról és szabadságszeretetéről szóló fájdalmas vallomását *hallanók*. Mi ennek a költeménynek a tárgya? (Rákóczi bujdosói közül már csak Mikes Kelemen él, egyedül hallgatja a tenger mormolását, szomorú magányában hazagondol kedves szülőföldjére, de nem szállhat haza, mert a szabadság visszatartja.) Hogy tökéletesen elmélyedjünk a költemény szívet-lelket megindító hangulatába, még egyszer elolvassuk.

a) Kezdje, F.! (Egyedül hallgatom tenger mormolását . . .) Mit tudunk meg az 1. szakaszból, B.? (Mikes egyedül hallgatja a tenger mormolását, mert a többi bujdosó már mind meghalt.) Csak ki van esetleg vele, Z.? (Rákóczi lelke a háborgó tenger haragjában.)

b) Tovább olvas M.! (Peregnek a fákról az őszi levelek . . . Zágon felé mutat egy halovány csillag . . . Ah, mért nem szállhatok hozzád, szülőföldem . . .) Az őszi levélhullás s a madarak elköltözése milyen vágyat kelt a bujdosó lelkében, T.? (Ő is szeretne útrakelni, szülőföldjére, Zágonba szeretne szállni, a ha-

vas bércek és virágos mezők közé, ahol szép ifjúságát töltötte.) Itt van Zágón látképe. [A kép bemutatása.] Ez a regényes bércekkel övezett és természeti szépségekben pompázó hely valóban alkalmas arra, hogy szülöttje lelkében ötven évi távollét után is eleven képként éljen. Ha a sors mostohasága el is szakította őt imádott szülőföldjétől, lélekben egy pillanatra sem szakadt el tőle. Azt írja egyik levelében: „Ugy szeretem Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont.“ Mégis, miért nem megy haza, K.? (Mert hazája rabságban sínylődik, s ha elindul, a szabadság visszatartja.) Sok-sok magyar gondol ilyen gyötrelmes érzéssel elrabolt szülőföldjére.

c) Olvasson R.! (Itt eszem kenyerét a török császárnak . . .) Hogyan él Mikes Rodostóban, V.? (A török császár kenyerét eszi, de titkos poroszlók [a tanár: kémek] nem lesnek utána. Egyedül van, mint a magányos fa, amit a villám és a vihar tordel, de szabadon él.)

d) Tovább, K.! (Egyedül hallgatom tenger mormolását . . .) Mit csinál a bujdosó egyedüllétében, S.? (Hallgatja a tenger mormolását és a szél zúgását.) Milyen különös érzése támad ilyenkor, G.? (Ugy érzi, mintha Rákóczi lelke lebegne körülötte.) A szabadság érzése a szabadság hősének, rajongva szeretett urának emlékét idézi fel.

3. A költemény gondolatmenete, szerkezete.

Hasonlítsuk össze az első és az utolsó szakaszt! Mit tapasztalunk, D.? (Ugyanazt fejezik ki: Mikes egyedül hallgatja a tenger mormolását.) De érdekes különbséget is észlelhetünk! F.! (Az elején talán Rákóczi lelke is vele van, a végén pedig ott lebeg körülötte.) Ugy van. Mikor Mikes kiöntötte lelke fájdalomát, és hitvallást tett a szabadság mellett, akkor közvetlen közelségben érezte a szabadság hősének szellemét, s ez erőt öntött csüggedő lelkébe. Az első és utolsó szakasz azonossága szép keretbe foglalja Mikes lelki vergődését, amely a közbülső négy szakaszban jut kifejezésre. Ismertesd röviden, H.! (Ősz van, a fák hullatják leveleiket, a madarak más vidékre szállnak, csak Mikes nem mehet sehova. Eszébe jut kedves szülőföldje, Zágón, de nem szállhat oda, mert hazája rab. Tovább eszi tehát a török császár kenyerét, de legalább szabad, mert nem lesnek utána a kémek.) Ezek után mindannyian érzitek a költemény szép szerkezeti tagoltságát M.! (Az 1. szakasz a bevezetés, az utolsó a befejezés, a középső négy a tárgyalás. Az első és utolsó szakasz a keret, amely magában foglalja Mikes lelki vergődését.)

4. A költemény előadásmódja, stílusa.

Mi teszi ezt a költeményt annyira elevenné, E.? (Lévay József Mikes helyzetébe képzeletben magát, s úgy adja elő mondani-valóját, mintha Mikes beszélne. Mikes izgatott lelkiállapotának kifejezésére alakzatokat használ.) Említsetek néhány alakzatot! (A jelentkező tanulók: *Egyedül hallgatom . . . egyedül,*

egyedül = szóismétlés; *Hát én merre menjek, hát én merre szálljak . . .* = kérdés, felkiáltás és szóismétlés; *Ah, mért nem szállhatok hozzád, szülőföldem . . .* = felkiáltás és kérdés, stb.) A szemléletességre is találunk szép példákat. Említsetek néhány szóképet! (A jelentkező tanulók: *Kit erre, kit arra kergetnek a szelek*, = megszemélyesítés; *Magános fa vagyok . . .* = hasonlat; *Zágon felé mutat egy halovány csillag, Hol a bércek fején hókorona csillog*, = megszemélyesítés.)

5. A költemény rímelése.

Hány sorból áll egy versszak? (Nyolcból.) Vizsgáljuk meg, mely sorok rímelnék egymással! B.! (Az 1. sor rímel a 2-kal, a 3. a 4-kel, az 5. a 8-kal, a 6. a 7-kel.) Ha az egymással rímelő sorokat ugyanazzal a betűvel jelöljük meg, akkor megkapjuk a vers rímképletét. Állapítsuk meg még egyszer a rímelhelyezést! M.! (Az 1. sor rímel a 2-kal.) Jelöljük meg mind a két sort *a*-val! Tovább! (A 3. sor rímel a 4-kel.) Jelöljük meg *b*-vel! Tovább! (Az 5. rímel a 8-kal.) Hogyan jelöljük meg? (*c*-vel.) Még van két sor. (Ezek egymással rímelnék.) Mivel jelöljük meg? (*d*-vel.) Most megkaptuk költeménvünk rímképletét. Mit lehet erről a rímképletről leolvasni, P.? (A versszak 8 sorból áll, az 1. sor rímel a 2-kal . . .) Helyes.

6. A rímek elhelyezése.

A költők nagyon sokféle rímelhelyezést alkalmaznak. Mégis vannak olyan rímek, amelyek gyakran fordulnak elő. Lássuk őket! [A példák könyvnélkül tanult versekből vendőek.] A példákat halkan mondjátok velem!

Megenyhült a lég, vidul a határ,
S te újra itt vagy, jó gólyamadár.
Az ócska fészket megigazgatod,
Hogy ott kikölthesd pelyhes magzatod.

Rímképlete? (*a a b b*.) Mivel a sorok párosával rímelnék, milyen rímnek nevezhetjük? (Páros rím.) [Tábla, füzet.]

Száraz ágon hallgató ajakkal
Meddig ültök, csüggedt madarak?
Nincs talán még elfeledve a dal,
Amelyre egykor tanítottalak?

Rímképlete? (*a b a b*.) Itt a sorok keresztben rímelnék, tehát milyen rím? (Keresztrím.) [Tábla, füzet.]

Hazádnak rendületlenül
Légy híve, óh magyar!
Bölcsöd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar

Itt csak két sor rímel. (A 2. a 4-kel.) A nem rímelő sorokat néma soroknak hívjuk, és vízszintes vonással jelöljük. Tehát rímképlete? (*— a — a*.) Ez a félrím. [Tábla, füzet.]

A következő rímelhelyezések ritkábban fordulnak elő. A példákat előttem ismeretlen Arany János-versekből idézem, tehát figyeljétek meg jól:

Hajdanában, amikor még
Igy beszélt a magyar ember:
Ha per — úgymond — hadd legyen per,
Ami nem volt ép olyan rég.

Még egyszer elmondom: *Hajdanában, amikor még . . .* Mit tapasztaltál, G.? (Az 1. sor a 4.-kel, s a 2. a 3.-kal rímel.) Rímképlete? (*a b b a.*) Az 1. és a 4. sor körülöleli a középső két sort, ezért ölelkező rím a neve. [Tábla, füzet.]

Királyasszony néném,
Az egekre kérném,
Azt a rózsát, piros rózsát
Jaj, be szeretném én!

Még egyszer figyeljétek meg: *Királyasszony, néném . . .* Mit vettél észre, F.? (Az 1., 2. és 4. sor rímel, a 3. sor néma.) Rímképlete? (*a a — a.*) A két első sor ríme a 4. sorban megismétlődik, visszatér. Ez a visszatérő rím. [Tábla, füzet.]

A következő példa ötsoros szakaszból áll:

Cserna vizén zúg a malom:
Más veszi a vámot azon;
Másnak zöldell a domb hátja,
Másnak a völgy selyemágya, —
Még az Isten is megáldja.

Rímképlete, V.? (*a a b b b.*) A második páros rímre még egy ráadás következik. Ez a ráütő rím. [Tábla, füzet.]

A költőnek szabadságában áll, hánysoros versszakokat szerkeszt, s így a rímelhelyezések igen változatosak. Lévvay költeményének első fele? (Páros rímű.) Második fele? (Ölelkező rímű.)

V. *Összefoglalás.*

[A tábla és a füzet képe a következő:]

Lévvay József: Mikes.

Rímelhelyezése: a
a
b
b
c
d
d
c

$$\left. \begin{array}{c} a \\ a \\ b \end{array} \right\} \underline{\text{páros rím.}}$$
$$\left. \begin{array}{c} - \\ a \\ a \end{array} \right\} \underline{\text{félrím.}}$$
$$\left. \begin{array}{c} a \\ a \\ a \end{array} \right\} \underline{\text{visszatérő rím.}}$$
$$\left. \begin{array}{c} a \\ b \\ a \end{array} \right\} \underline{\text{kereszt rím.}}$$
$$\left. \begin{array}{c} a \\ b \\ b \end{array} \right\} \underline{\text{ölelkező rím.}}$$
$$\left. \begin{array}{c} a \\ a \\ b \\ b \end{array} \right\} \underline{\text{ráütő rím.}}$$

Milyen költeményben gyönyörködtünk a mai órán, K.?
(—) Mi a tárgya, F.? (—) Ismertesd röviden a szerkezetét, B.!
(—) Mit jegyeztél meg a költemény előadásmódjáról, stílusáról, M.? (—) Rímképlete, G.? (—) Melyek a gyakrabban előforduló rímelhelyezések, L.? (—)

Szeretném, ha Lévay remekművének hatása alatt élénken, hangulatosan beszámolnátok egy mély élményetekről. Két címet adok, választatok tetszésetek szerint! Az egyik: *Amikor legtovább távol voltam szüleimtől*; a másik: *Amikor nagy betegség volt családjukban*.

Szántó Lőrinc.

Mennyiségtan.

Az arányos osztás.

Két tanítási óra a polg. fiúiskola II. osztályában.

Az arányos osztást négy órában tanítom. Az alábbiakban az első és második óra menetét közlöm: az első órát részletesen, a másodikat vázlatban.

1. óra.

I. Fejszámolás. (Alapfogalmak.)

(A számadatokat a táblára írom; a tanulók nem írják.)

1. Két fiú közösen vett 10 dkg cukrot. Az egyik 14 f-rel, a másik 18 f-rel járult hozzá. Hány szem jut mindegyiknek, ha összesen 32 szemet kaptak? (Az első 14 szemet, a másik 18 szemet kap.) Miért?

2. Három fiú 1 kg diót vett. Az egyik 20 f-t, a másik 18 f-t, a harmadik 12 f-t adott hozzá. Eppen 100 diót kaptak. Hány db. jár mindegyiknek? (40, 36, 24 db.) Hogyan számítottad ki? A diókat a fillérek arányában kellett szétosztani, azaz *arányos osztást* végeztünk.

3. Hárman közösen hoztattak 100 q fát. Összes költségük 350 P volt. Mennyivel járult hozzá mindegyik, ha az egyik 20 q fát, a második 30 q-t, a harmadik a többit vette át? Hány P-be